

Çeviri Makale/ Translate

İMAM MÂTÜRÎDÎ'DE HİDAYETİN

YÖNTEM VE ÇEŞİTLERİ

METHODS AND VARIETIES OF GUIDANCE

ACCORDING TO İMÂM MÂTURÎDÎ

HARUN ÇAĞLAYAN

[Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Associate Professor, Kırıkkale University, Faculty of Divinity, Department of Kalam,
caglayanharun@gmail.com
0000-0002-0228-5164]

Çeviren / Translated by

HARUN ÇAĞLAYAN

[Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Associate Professor, Kırıkkale University, Faculty of Divinity, Department of Kalam,
caglayanharun@gmail.com
0000-0002-0228-5164]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Çeviri Makale/ Translate

Geliş Tarihi / Received: 01 Şubat/February 2020 Kabul Tarihi / Accepted: 01 Mayıs/May 2020

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran/June 2020 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2020 Sayı – Issue: 48 Sayfa / Pages: 537-564

Atf/Cite as: Çağlayan, Harun. "Methods and Varieties of Guidance According to İmâm Mâtürîdî. Trc. Harun Çağlayan – "İmam Mâtürîdî'de Hidayetin Yöntem ve Çeşitleri. Trans. Harun Çağlayan. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 48 (Haziran-June 2020): 537-564. <https://doi.org/10.17120/omuifd.683142>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

İmam Mâtürîdî'de Hidayetin Yöntem ve Çeşitleri¹

Öz: Müslüman kelâmının başat karakterlerinden olan İmam Mâtürîdî'nin günümüz açısından sürdürülebilir bir din anlayışının kurgulanmasında önemli bir kişilik olduğu herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Bu kabul onun Sünnî düşünceye katkılarının yanı sıra kelâmî konularda sergilediği akıl-vahiy birlikteliğinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşen dünyamızın sorunlarına çözüm üretmede onun akıl-vahiy arasında kurduğu dengeli çözüm önerileri, Mâtürîdî'ye rağbeti artırmıştır. Her toplumda olduğu gibi Müslüman dünyasında da hakikat veya hidayet bir süreç değil, kendilerinde tamamlanmış bir değer olarak görülmesi, büyük açmazlara neden olmaktadır. Bu açmazların giderilmesi için Müslüman hidayet anlayışının sosyal gerçekler ışığında sağlıklı bir şekilde kurgulanması gerekir. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin konuya ilişkin özgün ve kuşatıcı yorumlarını tespit edebilmek, insanlığın ortak geleceği açısından barışçıl bir din algısının teşekkülünde yararlı olacaktır. Mâtürîdî'nin hidayet anlayışına ilişkin değerlendirmelerin merkezinde, onun yöntem ve çeşit açısından hidayet meselesine nasıl yaklaştığı durmaktadır. Çalışmada hem bu yöntem ve çeşitlerin neler olduğuna değinilmiş, hem de bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimin nasıl sağlandığına ilişkin Mâtürîdî'nin yaklaşımları analiz edilmiştir.

538

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Kelâm, Mâtürîdî, Hidayet, Beyân, Lütuf.

Methods and Varieties of Guidance According to Imām Mâturîdî

Abstract: Mâturîdî, one of the prominent Kalâm scholar, is mostly considered to have played a significant role in the construction of a sustainable religious approach today. This recognition originates from his joint reference to intellect and divine inspiration with regard to issues in Kalâm in addition to his contributions to the Sunni way of thinking. His balanced use of the intellect and divine inspiration in his solutions for issues of Hidāyat increased his popularity. In the Muslim world, just as in any other community, perception of reality or guidance not as a process but as outright values of their community causes such problems as religious fanaticism and advocacy for sole

¹ Bu çeviri, Harun Çağlayan, "Methods and Varieties of Guidance According to Imām Mâturîdî" *Ulum* 2/1 (Temmuz 2019), 29-50. (DOI: 10.5281/zenodo.3354604) künyeli makalenin Türkçe'ye çevirisidir. Çalışmada ulaşılan sonuçlarda, Harun Çağlayan, *Etik Açısından Mâturîdî'nin Hidayet Anlayışı* Ankara: Grafiker Yayınları, 2015 eserinden esinlenilmiştir.

truth. To solve such problems, a sound understanding of guidance in Muslim communities should be constructed in the light of proper and social realities. In this respect, determining unique and comprehensive interpretations of Mâtürîdî of the issue will be of great help for establishing a peaceful religious understanding for the common future of humanity. In the center of Mâtürîdî's interpretations of guidance lies his approach to guidance with respect to its methods and varieties. Besides presenting the definitions of these methods and varieties, the current study analyzes Mâtürîdî's interpretations of how these methods and varieties interact.

Keywords: Kalâm, Mâtürîdî, Hidâyat, Bayân, Luţf.

Giriş

Günümüzde artık hiçbir kültür, kendi dünyasında yaşama lüksüne sahip değildir. İnsanlığın ortak değerler sistemine doğru ilerlediği günümüzde, dinî açıdan hidayet kavramının anlaşılma biçimi, oldukça önemlidir. Hidayet yolları, çeşitlidir. Hidayet anlayışlarının farklılığını kültürel bir zenginlik olarak değil, çatışma nedeni olarak görmek, medeniyetler arası yıkıcı ve anlamsız bir tartışmaya neden olacağından bu durum kendini gerçekleştirme serüvenine zarar verecektir.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) hidayet anlayışıyla ilgili düşünceleri, günümüzde ihtiyaç duyduğumuz barış ve hoşgörü gibi ortak insânî değerlere katkı sunacak niteliktedir. Onun aklî ve ahlâkî ilkeler bağlamında hidayet konusunu işlemesi, herkesin üzerinde uzlaşması mümkün olan evrensel bir metot geliştirmesiyle sonuçlanmıştır.²

İslâm düşüncesinin hidayet anlayışı ile diğer semâvi dinlerdeki kurtuluş teorileri arasında önemli farklar vardır. İslâmî düşüncede hidayetle amaçlanan, kişinin günahından arınarak özgürleşmesi değil, kendi rızasıyla huzura kavuşmasıdır. İslâmî hidayet algısında kişinin aklî ve vicdânî ilkelere göre yaşamasını, dinî öğretinin hedeflediği dünya ve ahiret huzuruna erişmekle eşdeğer görmek mümkündür. Bu bağlamda aklî ve

² Harun Çağlayan, *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 7.

naklî hidayet yaklaşımları arasında dengeli ve uzlaştırıcı niteliğiyle öne çıkan Mâtürîdî'nin hidayet anlayışı önemlidir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Hidayet

Arapça “hedâ” kök fiilinden türetilmiş masdar bir kelime olan hidayet; sözlükte yol göstermek, rehberlik etmek,³ irşâd etmek,⁴ istenilene ulaşmak⁵ gibi anlamlara sahiptir. Kavram olarak hidayet, çoğunlukla insanın ilâhî bir lütufla doğru yolu bulması şeklinde tarif edilir.⁶

Hidayet, Kur'an'da kavram anlamıyla üçyüzü aşkın yerde geçmektedir.⁷ Ayetlerde geçen hidayet kelimesi, genel olarak; bilgi (akıl, zekâ, bedihî bilgiler), nakil (elçi ve kitap), tevfiik ve cennet anlamlarındadır.⁸ Kur'an'da hidayet, doğru yolu bulmak, doğruyu göstermek veya doğruya ulaştırmak şeklinde olumlu bir anlamda kullanılır.⁹ Bunlardan çok azı kötülükte önder olmayı içerir (7/23; 22/4). Hidayet kavramının isim olarak kullanımında; yol gösterme, rehberlik, doğru inanç ve hediye gibi¹⁰ daha çok olumlu anlamlara yer verilir. Allah'ın “el-Hâdî” ismi, Kur'an'da en fazla geçen isimlerinden olup “hidayet yolunu gösteren” anlamına gelmektedir.¹¹

540

OMÜİFD

³ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed Şâzelî (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts), 51/4638; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl er-Râgıb İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kurân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts), 538.

⁴ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsu'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1979/1399), 6/42.

⁵ Alî ibn Muhammed eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, (Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1985), 277.

⁶ İsfehânî, *Müfredât*, 538.

⁷ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li'l elfâzı'l-Kur'ânî'l Kerîm* (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1364), 731-735.

⁸ İsfehânî, *Müfredât*, 538.

⁹ Muhammed Hamdi Elmalılı Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1/119.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 51/4639; Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 277.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 51/4638.

1.2. Hidayet Anlayışları

Kelâm'da hidayet konusu, ağırlıklı olarak *kulların fiilleri (efâlu'l-ibâd)* meselesiyle ilişkilendirilerek *cebrî, itizâlî ve sünnî* şeklinde üç yaklaşımla açıklanır.¹² Cebriye'ye göre insan, hiçbir etkinliği olmadığı ve eylemlerinde mutlak güç olan Allah'ın takdir ettiğini yaşamaya mecbur olduğundan hidayet, tümüyle Allah'ın isteğine bağlıdır.¹³ Yani bireyin tüm düşünce, söz ve davranışları tanrı tarafından belirlendiği için kişinin kaderindeki iman veya küfre razı olmasından başka çaresi yoktur.¹⁴ Cebri hidayet anlayışını, ilâhî egemenlik adına insan özgürlüğünü inkârı etmek şeklinde okuyabiliriz.¹⁵

Mutezile'ye göre birey, özgür olduğundan irade ve eylemlerinin yaratıcısıdır.¹⁶ Dolayısıyla kişinin hidayet veya kötülüğe ulaşması kendi çabasıyladır.¹⁷ Ayetlerde geçen hidayet Allah'tan olduğu ifadesinden kasıt, vahyin rehberliğiyle doğru yolun beyan edilmesidir. Allah, ayırım yapmaksızın tüm kulları için hidayeti istemiş; ancak hepsi hidayete ermemiştir.¹⁸ Hidayete erenler ise salih amelleriyle hidayetlerini daha da artırmışlardır.¹⁹ Şu hâlde hidayet, kalplerde hazır bulunan bir değer değil, doğruyu görüp uymaları için insanların tamamına yapılmış bir davet

¹² Abdulmelik el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, thk. Muhammed Yusuf Mûsa, Alî Abdulmunîm Abdulhamîd (Bağdat: el-Mektebu'l-Hancı, 1950), 381.

¹³ Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Bahru'l-keîâm fî ilmi't-tevhîd*, thk. Veliyyüddîn Muhammed Sâlih el-Farfûr (Dımeşk: Mektebetu Daru'l-Farfûr, 1421/2000), 145.

¹⁴ Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâil el-Eşârî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: Mektebetü'l-Nehdati'l-Mısıriyye, 1950), 1/132.

¹⁵ Çağlayan, *Etik Açısından Mâturîdî'nin Hidayet Anlayışı*, 20.

¹⁶ Eşârî, *Makâlât*, 1/273; Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 147.

¹⁷ Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 231-311. İsrak ve kurtuluş bağlamında hidayet-psikoloji ilişkisi için bkz. Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Delalet* (İstanbul: Pınar Yayınları 2003), 27-32.

¹⁸ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehl-i Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/583; 4/155; 7/255, 398; Eşârî, *Makâlât*, 1/298.

¹⁹ Eşârî, *Makâlât*, 1/298, 299.

veya beyandır.²⁰ Mutezile'nin hidayet yaklaşımını, iradenin kurtarılmasına yönelik bir girişim olarak okuyabiliriz.²¹

Genel olarak sünnî yaklaşıma göre insan, irade ve fiillerinden sorumludur; ancak fiillerinin yaratıcısı değildir. Onlara göre insanın yaratıcısı olmadığı fiillerden sorumlu olmasının nedeni, kişinin kesb veya cüzi iradesiyle bir fiili yapmaya niyetlenmesidir. Çünkü insan iradesinin ortaya çıkmasının hemen ardından fiil, Allah tarafından yaratılmaktadır. Buna göre bireysel eylemlerin oluşumunda, insan ve Allah birlikte etkin olmaktadır.²²

Kelamcılarının hidayet tanımlarında *hedâ* fiiline yüklenen, hibe etmek ve yol göstermek anlamlarının etkili olduğu görülmektedir. Cebrî ve sünnî yaklaşımlar, fiilin hibe etmek anlamından hareketle hidayetini "hediye" olduğunu; Mutezile ise yol göstermek anlamından hareketle hidayetini "beyan" olduğunu savunmaktadır.²³

542

OMÜİFD

Mâtürîdî, fikri açıdan hareketli bir coğrafyada yaşadığından diğer düşüncelere karşı daha anlayışlı bir politika izlemiştir. Onun konuları işlerken tercih ettiği akılcılık Mutezile ile yarışacak, bazen de geçecek düzeyde olduğundan onu teolojik akılcılığın öncüleri arasında sayabiliriz.²⁴ Bu açıdan Mâtürîdî'nin akademik metodunu, döneminin ilmî ve sosyal birikimlerinin akıl bağlamında harmanlanması olarak ifade edebiliriz.

1.3. Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/368; Eşarî, *Makâlât*, 1/298; Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, thk. Muhammed Yusuf Mûsa, Alî Abdulmunîm Abdulhamîd (Bağdat: el-Mektebu'l-Hancı, 1950), 211.

²¹ Çağlayan, *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı*, 20, 21.

²² Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi (Ankara: TDV İsam Yayınları, 2003), 365, 366.

²³ Çağlayan, *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı*, 22.

²⁴ Mâtürîdî'nin akılcılığı ve Hanefî gelenek içerisindeki yeri hakkında bkz. Şaban Ali Düzgün, "Semerkant İlmî Havzası ve Mâtürîdî", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011), 18-20; Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 27-29.

Kelamcılar genel olarak hidayeti, “*Genel Hidâyet*” ve “*Özel Hidayet*” şeklinde iki kategoride inceler. Genel hidayet, insanda yaratılıştan bulunan akıl ve akletme yeteneği iken; özel hidayet, insanlara lütuf olarak gönderilen vahiy ve elçilerdir.²⁵ Hidayet meselesiyle ilgili Mâtürîdî'nin farklı yerlerdeki çözümlerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için çalışmada konular, genel hidayet için “*Edinimli Hidayet*”; özel hidayet için ise “*Verili Hidayet*” kavramlarıyla ifade edilerek işlenmiştir.

Doğru bilginin kaynağını, nakil ve akla²⁶ bağlayan Mâtürîdî, Allah'ın herkese genel hidayeti bahsettiğini; ancak çoğu kimsenin bundan haberdar olmadığı için hidayetten mahrum kaldığı düşüncesindedir.²⁷ O, hidayet insanın kendisine bırakıldığı için kimsenin başkalarının hidayetiyle sorumlu olmayacağını söyler.²⁸

Müşahede, haber ve istidlâl ilkelerine dayanan Mâtürîdî'nin epistemolojisi,²⁹ aynı zamanda onun hidayet anlayışının kaynağıdır. O, insanlara bahşedilen duyma, görme ve gönüllerin varlık nedenini, “bilerek hidayete ulaşmak” olarak tanımlar.³⁰

Mâtürîdî, “*hedâ*” fiilinin Allah'ın birliğini göstermek ve O'na itaati sağlamak şeklinde iki anlamı olduğu söyler.³¹ Ona göre hidayet ve irşad kavramları eşanlamlıdır. Ancak doğruya ulaşmayı daha iyi ifade ettiği ve kullanımı daha yaygın olduğundan “hidayet” kavramı meşhur olmuştur. Mâtürîdî, hidayet konusundaki görüşünün esasları, tefsirinin hemen başlarında “Bizi doğru yola ilet!” (el-Fâtihâ 1/6) ayetini yorumlarken vermektedir. Ona göre hidayet; beyan, tevfik ve dua olmak üzere üç şekilde anlaşılabilir. Bu ayette mü'minlerin hidayete ulaşmak için dua etmesinin iki anlamı vardır. İlki, hidayet nimetinden ayrılmama isteği;

²⁵ Mesud b. Ömer Sa'duddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Sâlih Mûsâ Şerif (Beyrut: Âlemu'l-Kutûb, 1419/1988), 4/310, 311.

²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 5, 620, 621; a.mlf., *Te'vilât*, 2/109; 6/144.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 184, 185.

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/10, 166; 9/92.

²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 13-17; a.mlf., *Te'vilât*, 8/591.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/128.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/95.

ikincisi ise hidayet fiilini sürekli yapmayı istemektir. Bu şekilde mü'min, imanına aykırı davranmaktan uzak olduğunu anlatmak ister.³² Dolayısıyla ayette (1/6) geçen "doğru yol" ibaresi, bilgi ve aklî temeller üzerine inşa edilen iman anlamındadır.³³ Mâtürîdî, mü'minlerin dualarında Allah'ın nimet verdiği kimselerin yoluna iletmeyi (el-Fâtihâ 1/7) istemelerini ise; aslah teorisinin iptali için bir delil sayar.³⁴ Ona göre, aslah ilkesinin bir gereği olarak Allah, kulları için en iyiyi yapmaya mecbur olsaydı; herkes için hidayeti yaratırdı. Oysa hidayetin sadece nimet verilenler için olduğu bildirilmektedir.³⁵

Mâtürîdî'nin "irşad" dediği hidayet; hem Allah'ın istek ve yaratması hem de kulun istek ve gücüyle bağlantılıdır. Yani hidayet, ilâhî ve insânî etkilere açık ortak bir çabanın sonucudur.³⁶ Mâtürîdî'ye göre karanlıktan aydınlığa çıkarıcı hidayet,³⁷ dört şekilde gerçekleşir. Bunlardan ilki doğrunun beyanı, ikincisi doğruya teşvik, üçüncüsü doğruya davet ve sonucusu ise doğruya akıl yürüterek ulaşmaktır. İlk üç hidayet; elçiler aracılığıyla, sonuncusu ise ilâhî yardım (tevfik) ile gerçekleşir.³⁸ Buna göre Mâtürîdî'nin anlayışını, mecbur olmadığı halde ilâhî lütfun bir açılımı olarak insanlara doğru yolun gösterilmesi, verilen nimetlerin ve Allah'a sığınmanın hatırlatılması şeklinde özetleyebiliriz.³⁹

2. Edinimli Hidayet

Edinimli veya kesbî hidayet kavramından maksat, kişinin kendi araştırmaları sonucunda doğruya ulaşmasıdır. Bu, kapsamlı araştırmalar neticesinde olabileceği gibi, kısa bir tefekkür sonucunda yaşanan içsel bir ay-

³² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/366.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/366, 367; 6/32, 309, 358.

³⁴ Kelâm terminolojisinde aslah, en iyi olanı yapmak konusundaki zorunluk demektir. Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseî, *et-Tamhîd fî usûli'd-dîn*, ed. Abdulhay Kâbil (Kahire: Dâr'ul-Sagâfa, 1987), 84.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/368.

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 358, 359; a.mlf., *Te'vilât*, 1/366.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/40.

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/359.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/369.

dınlanmayla da olabilir. İç aydınlanma, ilâhî bir lütuftur; ancak vahiy değildir.⁴⁰

Kesbî hidayetle ulaşılan bilgi, düşünsel deneyimler neticesinde kazanılan aklî bir sürecin sonucunda gerçekleşir.⁴¹ Bu bilginin ilham, havâtır, kavrayış veya kalbî bir aydınlanma şekillerinden herhangi biriyle gerçekleşmiş olması, sonuçta onun kişinin kendi gayretleriyle ortaya çıktığı gerçeğini değiştirmez.⁴² Kesbî hidayet, bireysel çabalarla ilişkili olduğundan bilgi kaynaklarıyla yakından ilgilidir. Mâtürîdî, Kur'an'da hiçbir şey bilmez halde iken kişinin görme, duyma ve kavrayış yetenekleriyle dünyaya geldiğinin (en-Nahl 16/78) haber verilmesini, hidayetle ilişkilendirir. Çünkü insan ancak bu yetenekleriyle aklederek Allah'a şükretmesi gerektiğini öğrenip hidayete erebilir.⁴³

2.1. Duyusal Algılama

Mâtürîdî, duyu organları için "*havas*", duyusal idrak için "*ıyân*" terimlerini kullanılır. Bunlar arasında küçük anlam farkları olmakla⁴⁴ beraber eşanlamlı oldukları düşünülebilir. Mâtürîdî'ye göre varlığın hakikatine dair bilgilerimizin öncelikli kaynağı ıyândır. İyân, sağlam duyu organlarıyla algılanan bilgiyi ifade eder. Duyu organları sözkonusu olduğunda akla ilk gelen "göz" olduğu için ıyân kavramı, Arapça "görmek" fiilinden üretilmiştir.⁴⁵ Mâtürîdî'nin bilgi teorisinde ıyân, duyu organlarının kendisinden öte, sağlamış oldukları algıyı temsil eder. Bu algı veya idrak sayesinde kişi, bilgisizlikten kurtulup doğru yolu bulabilir.⁴⁶

Mâtürîdî'ye göre, duyu organlarının yetersizliği ve algılanacak nesnenin uzaklık ve hacimsizlik gibi niteliklerine bağlı olarak oluşabilecek

⁴⁰ Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, 4/310, 311.

⁴¹ Eşarî, *Makâlât*, 1/298.

⁴² Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, 4/309, 310.

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/645.

⁴⁴ Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1993), 58.

⁴⁵ Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, 59.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 11, 12.

yanılmalara⁴⁷ karşın ıyân, en güçlü bilgi kaynağıdır.⁴⁸ Çünkü ıyân, katıksız bir hakikat olarak algılanan evrenin bilgisini verdiğinden⁴⁹ haberin sağladığı bilgiye göre daha sağlam ve daha az şüphelidir.⁵⁰

Mâtürîdî'nin bilgi teorisinde ıyân veya duyuusal algının yeri ve önemi değişebilir. Şöyle ki; insan, diğer canlılardan farklı olarak sadece duyuusal bilgiyle yetinmez; bu bilgiler üzerinden aklederek (akıl yürütme) yeni bilgiler üretir ve ürettiği bilgileri haber yoluyla gelecek kuşaklara aktarır. Bu denkleme göre akletmek ve haber, gerçekte ıyân sayesinde meydana gelir. Dolayısıyla ıyânı bilgi kaynaklarının kaynağı olarak görmek mümkündür.⁵¹

Benzer zihinsel süreci takip etmelerine karşın ıyân ile istidlâl arasında önemli farklar vardır.⁵² İyânla özel olarak evrenin bilgisi sağlanırken; istidlalle genel olarak duyu ve duyu ötesi evrenin bilgisi algılanır.⁵³ Bu sayede insan; aklî, haberî ve duyuusal bilgilerden yararlanarak, faydalı-zararlı, temiz-pis, yumuşak-sert ve tatlı-acı gibi şeyleri bilir.⁵⁴

Mâtürîdî, duyu sahibinin sahip olduğu duyu organlarının içerik ve işleyişini bilmemesini, duyuusal idraktan bağımsız, ilim ve hikmet sahibi bir gücün varlığına delil sayar. Ona göre madde, kendini bilmek ve korumaktan aciz olduğu için onu yaratan ve gözeten birinin varlığı mantıken gereklidir.⁵⁵ Bundan dolayı kendini bilen rabbini de bilir. Çünkü o, kendindeki devamlılık ve istikrar gibi hususlardaki noksanlığı bildiği halde bunları gidermekten acizdir. Öyleyse onun bu aciziyetini gideren bir yaratıcının olması gerekir.⁵⁶ Aynı şekilde varlık, yapısı gereği sonra-

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 15, 229.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 15; a.mlf., *Te'vilât*, 8/153.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 12.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/153.

⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 281; a.mlf., *Te'vilât*, 4/144; 6/545.

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/26, 27; 10/351.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/382; 5/97; 10/128.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/486.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 199, 268; a.mlf., *Te'vilât*, 4/455.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 159, 160.

dan olmalıdır. Çünkü onun yaratıcısından önce olması, mantık açısından çelişkidir.⁵⁷

Mâtürîdî, ıyân olmaksızın hiçbir algısal ve akli sürecin olmayacağını bildiğinden insanın duyuşsal bilgidan uzak kalamayacağını söyler. Ona göre ıyânı ancak inatçılar kabul etmez. Çünkü bitki ve hayvanlar bile, duyu organlarını kullanarak hayat veren şeylere yönelir, ölümcül şeylerden uzaklaşır.⁵⁸ Nitekim ıyân, kesin bir bilgi kaynağı olduğu hakkında, bazı sofistler hariç, herkesin üzerinde ittifak ettiği bir bilgi kaynağıdır.⁵⁹

Duyusal bilginin gerçekliğini kabul etmeyen (septik) inatçı kimseler için Mâtürîdî, fiziksel ceza verilmesini önererek, onların acıya katlanamayıp feryat etmelerini, duyuşsal bilginin gerçekliği olmadığı yönündeki iddialarının asılsızlığına delil asayar.⁶⁰ Mâtürîdî'nin bu öneriyle gerçekte yapmak istediği rakiplerine işkence yapılmasını sağlamak değil, metodik bir düşünceyle ıyânı reddetmenin tutarsızlığını vurgulamaktır.

547

Mâtürîdî'ye göre ıyân yoluyla Allah'ın zâtıyla ilgili doğrudan bilgi sağlanamaz;⁶¹ ancak dolaylı olarak Allah'ın bilinmesinde ıyânın önemli bir katkısı vardır. Bu katkı, ıyânın fiziksel evren hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamasıdır. Bu bilgi sayesinde insan, ilahiyat konularında kullanacağı akletme işlemine hazırlık yapar. Aynı şekilde bu bilgi sayesinde Allah'ı cisimleştiren "Mücessime" ve diğer yaratılmışlara benzeten "Müşebbihe" nin yanlışlığı ispatlanabilir.⁶²

OMÜİFD

Evren, değişik cevher⁶³ ve arazlardan⁶⁴ meydana gelir. Cismin özünü oluşturan cevher, başka araz ve cevherlerle birlikte olmaya muhtaçtır.⁶⁵

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/194, 195.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 12.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 235; a.mlf., *Te'vilât*, 5/97.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 12-14, 20, 234.

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 13; a.mlf., *Te'vilât*, 4/135.

⁶² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 47-51; a.mlf., *Te'vilât*, 9/420, 421.

⁶³ Kelâm terminolojisinde cevher, kendinden bağımsız olunamayan (bölünemeyen) varlığın sabit ve temel niteliğidir. Neseî, *Tamhîd*, 4.

⁶⁴ Kelâm terminolojisinde âraz, renkler ve sabit-hareketli gibi kendinden bağımsız olabilecek (bölünebilen) varlığın çeşitli nitelikleridir. Neseî, *Tamhîd*, 4.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 25; a.mlf., *Te'vilât*, 2/520; 3/143.

Cevherlerin bu bağımlılığı, onların zorunlu olmaması ve varlıklarını sürdürebilmek için başka şeylere muhtaç olduklarını göstermektedir. Oysa ezeli olmak, kendiliğinden var olmayı ve varlığının devamı için herhangi bir şeye muhtaç olmamayı gerektirir. Oysa sonradan olmak, bir araya gelmesi ve ayrışması mümkün olan geçici niteliklere sahip olmaktır. Evren, Allah'ın sağlıklı bir şekilde bilinmesinde önemli bir delil olup onun şuarsuz ve sonradan olan maddeden oluşan doğa tarafından meydana getirilmesi imkânsızdır.⁶⁶

2.2. Akıl Yürütme

İnsan, çevresinde olup bitenleri sebep ve sonuçlarıyla anlayabilen tek varlıktır. O, bu yeteneği sayesinde içinde yaşadığı evren ve toplumun devamı için insanları çatışmadan uzak tutacak bir hakikatın gerekliliğini bilir.⁶⁷ İnsanın bu bilgilere sahip olması, kendisine bahşedilen akletme yeteneğiyle mümkündür.⁶⁸

548

OMÜİFD

Mâtürîdî, akletme yeteneği için kelimcilerin kullandığı *istidlâl* ve *nazar* kavramlarını aynı anlamda kullanır.⁶⁹ Aynı şekilde o; akıl yürütmek, tefekkür ve teemmül gibi ifadeleri de “nazar” kavramıyla eşanlamlı sayar.⁷⁰ Bu bağlamda nazar, doğru üzerinde buluşmak için insanların kullandığı ortak dili ifade eder.⁷¹ Üç temel bilgi kaynağından biri olan nazar,⁷² Mâtürîdî'nin bilgi teorisinde isim olarak aklın kendisine değil, kullanılış biçimi olan aklın işletilmesine (nazaru'l-akl) karşılık gelir. Mâtürîdî'ye göre nazar, Allah'ın varlık, birlik ve mahiyetiyle ilgili bilgilere ulaşmamızı sağlayan kaynaklardanır.⁷³ Hatta ona göre insan; ancak

⁶⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 25, 26; a.mlf., *Te'vilât*, 8/701; 2/104.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 5-7; a.mlf., *Te'vilât*, 4/459.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 254.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 27.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 17; a.mlf., *Te'vilât*, 6/525; 9/150, 194.

⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 47.

⁷² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 12.

⁷³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 3-271; a.mlf., *Te'vilât*, 7/262, 333; 8/55.

aklı sayesinde dinî anlamda muhatap kabul edileceğinden aklın olmadığı bir yerde hidayetten bahsedilemez.⁷⁴

Nazarın hidayette önemi büyüktür.⁷⁵ İnsanların duyu ve akıl sahibi olmasının amacı, yararlarına olacak şeylere giden yolları bilmeleridir.⁷⁶ İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli nitelik, akletmektir.⁷⁷ İnkârcılar, her canlı gibi duyulara sahip olmalarına karşın, akledemedikleri için doğru yolu bulamamıştır.⁷⁸ Bu yönüyle inkârcılar, Mâtürîdî'ye göre hayvanlardan bile daha aşağı bir konumdadır. Çünkü hayvanlardan farklı olarak inkârcılar, akledip doğruyu bulma şansları olduğu halde hidayetten mahrum kalmışlardır.⁷⁹

Mâtürîdî için nazar, insanın özünde yerleşik bir nitelik olup onun sağladığı bilginin yanlış olabileceği düşüncesi, şeytandandır. Nazar sayesinde kişi, dünya ve ahret hayatında doğru yolu bulabilir ve gerçekleşmeden önce ahretteki yaşanacaklar için hazırlık yapma şansına sahip olabilir. Nitekim insan, olaylar karşısında zaten gayr-i ihtiyarı düşünmeye başladığı için nazar, kişi için olmazsa olmaz bir niteliktir.⁸⁰

Akletme sayesinde insan, akli ve vahyî doğrular arasındaki benzerlik ve yakınlığı görebilir.⁸¹ Nitekim Kur'an'ın hiçbir yerinde akletmenin sakıncasına dair bir emir yoktur. Zaten mantık gereği, akletmenin bilgi kaynağı olmadığını ispatlamak isteyen kişinin aklederek fikir üretmekten başka çaresi olmadığından, her girişiminin kendi sözünü çürütmekten başka bir işe yaramayacağı açıktır. Çünkü o, akletmenin yetersiz olduğu-

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/71; 3/601.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/482.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/128.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/118.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/175, 176; 3/547, 548.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/97.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 20.

⁸¹ Abdülğaffar Aslan, "Kelman'da Aklın Epistemolojik Fonksiyonu", *Dini Araştırmalar* 4 (2001), 112.

nu aklederek ispatlamaya çalışmaktadır.⁸² Dolayısıyla her durumda akletmek, bir ihtiyaç olduğundan terk edilmesi düşünülemez.⁸³

Mâtürîdî'ye göre aklın görevini yerine getirebilmesi için duyu organlarının verdiği bilgi üzerinde akletmek gereklidir.⁸⁴ Çünkü ona göre, Allah'ı tanımada ancak evren bir delil olabilir.⁸⁵ Dolayısıyla yer ve gökler, gece ve gündüz, rüzgâr ve bulutların varlık nedeni, Allah'ın varlık ve teklîğinin bilinmesi içindir.⁸⁶ Evren, insanlar tarafından Allah'ın bilinmesi için işaretlerle donatılmıştır.⁸⁷ Dumanın ateşi, aydınlığın güneşi ve yazının yazarını gerektirmesi gibi evren de yaratıcısı olan Allah'ı gerektirir.⁸⁸ Böylece insan, kâinatın işleyişine bakarak Allah'ın niteliklerine şahit olabilir.⁸⁹

Mâtürîdî, ayetlerde geçen “düşünecek olursanız” ve “akletmez misiniz?” gibi ifadeleri, insanların akıllarını gerektiği gibi kullanmadıkları şeklinde yorumlar.⁹⁰ Uyarı ve öğütler; ancak akıllarını sağlıklı bir şekilde kullananlar içindir.⁹¹ Aklını öğüt almak için değil, kötülük için kullananlar, hidayete ulaşamazlar.⁹² Bu bağlamda ayetlerde doğanın işleyişine dikkat çekilmesi (2/164; 51/20-21) bunların biri tarafından tasarlandığının bilinmesi içindir.⁹³ Doğadaki işleyiş ve uyarıları dikkate almayanlar, bunlardan alınması gereken ibretten mahrum kaldıkları için hidayetten uzaklaşırlar.⁹⁴

Mâtürîdî'nin düşünce dünyasında aklın hidayete vesile olması, birbirinin devamı olan aklî tahkik ve kalbî tasdik aşamalarından sonra

⁸² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 21; a.mlf., *Te'vilât*, 1/373.

⁸³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 207.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 200; a.mlf., *Te'vilât*, 6/144; 8/591.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 199.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/613.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 200, 201; a.mlf., *Te'vilât*, 8/55, 56.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 281, 282.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 199; a.mlf., *Te'vilât*, 2/334.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 16, 17; a.mlf., *Te'vilât*, 1/621, 622; 2/464.

⁹¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 13; a.mlf., *Te'vilât*, 2/262.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/310, 311; 8/226.

⁹³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 5-7; a.mlf., *Te'vilât*, 1/613; 9/381, 382.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/397.

mümkündür. Genel olarak ifade edecek olursak insanın aklederek hidayete ermesi, akli tahkik yoluyla inanılacak hususları analiz edip doğruluğuna emin olduktan sonra kalbî tasdik yoluyla onlara iman etmesiyle gerçekleşir.⁹⁵

2.2.1. Akli Tahkik

Doğru ya da yanlışlığı tartışılmakla birlikte her insan bir inanca sahiptir.⁹⁶ Mâtürîdî, savaş ve yıkıma neden olan şeyin herkesin ittifakla üzerinde birleşebilecekleri tek bir hakikatın olmadığından kaynaklandığını gördüğü için ortak bir doğru arayışı içerisine girmiştir.⁹⁷ Doğru tek iken insanların sorgusuz sorgulamadan önceki nesillerin peşinden gitmeleri, doğruya ulaşmada taklitçiliğin⁹⁸ bir yöntem olamayacağını göstermektedir.⁹⁹ Hidayet yolu, basiretten geçer. Basiret ise; kişiyi yanlışla sürükleyen şehvet, heva ve hasetlikten arınıp bilgi ve delillerle Allah'a davet etmektir.¹⁰⁰

Mâtürîdî'ye göre fikirlerin doğruluğu, taraftarlarının çokluğuyla değil içeriğiyle ilgilidir. Taklit sayesinde doğru olmayan bir yolun yaygınlaşması mümkündür; ancak tutarsızlıktan kurtulunmadığı müddetçe varlığını sürdüremez. Dolayısıyla inancın devamlı olması için taklitten tahkik seviyesine çıkması ve akli ilkelere uygun olması gerekir.¹⁰¹ Bu bağlamda Kur'an'da bildirilen hidayet yolunun taklidî imanla örtüştüğü söylenemez.¹⁰²

İnsan, evren üzerinde düşündüğünde onun bir sebepten meydana geldiğini anlar ve bu sebebin niteliklerini merak eder. Evrenin yaratıcı unsuru, tüm üstün yeteneklerine rağmen insan olmayacağı gibi;¹⁰³ hare-

⁹⁵ Çağlayan, *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı*, 58.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 4; a.mlf., *Te'vilât*, 9/432.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 11.

⁹⁸ Kelâm terminolojisinde taklit, düşünmeksizin inanmak ve davranmaktır. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4; a.mlf., *Te'vilât*, 9/432; 1/621; 8/311.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/297; 3/547.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 4; a.mlf., *Te'vilât*, 2/440, 562; 3/3.

¹⁰² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 4; a.mlf., *Te'vilât*, 2/440, 441.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 34, 35.

ketli gökcisimleri, zıtlıklar, heyûlâ ve tıynet gibi temel maddeler de olmaz. Çünkü bunların tamamı, evrenle birlikte sonradan olan şeylerdir. Bu durumda yaratıcı unsurun evrenin dışında olan Allah olması gerekir.¹⁰⁴ Allah, evrende bulunan her şeyin yaratıcısı ve düzenleyicisidir.¹⁰⁵ Dikkat edilecek olursa Mâtürîdî, duyusal idrakın (ıyân) sağladığı bilgiyi evrenin yaratılmış olduğunu ispatlarken; akletmenin (istidlâl) sağladığı bilgiyi ise evrenin bir yaratıcısı olduğunu ispatlarken öne çıkarmaktadır.

Mâtürîdî için hidayete ulaşmada evrenin bir yaratıcısı olduğunun bilinmesinden daha önemli olan, bu yaratıcının tek olduğunun bilinmesidir. Çünkü bu yaratıcı güç tek olmazsa aklî açıdan bazı soru ve sorunların çıkması kaçınılmazdır. Mâtürîdî, ortaya çıkacak bu soru ve sorunları “*Temânu Delili*” bağlamında ele alarak şöyle demektedir: “Eğer birden fazla yaratıcı olsaydı evrendeki düzene bakarak onların anlaşarak kâinatı birlikte yarattıklarını düşünürdük. İsteklerini anlaşarak yapabilen ilah olamaz. Onların anlaşmayıp savaştıklarını düşündüğümüzde de durum değişmez. Çünkü savaşın galibi kim olursa olsun, galip olan veya mağlub olan mutlak güç olamayacağından ilah olamaz.”¹⁰⁶ Temânu delili, kaynağının Kur’an’dan alan (el-Mü’minûn 23/91) bir delildir.¹⁰⁷

552
OMÜİFD

Evrenin varlık ve devamlılığından Allah’ın varlık ve birliğine ulaşan Mâtürîdî, Allah’ın mahiyeti konusuna fazla girmez. Mâtürîdî; Allah hakkında: “O nedir? sorusunu; “O, benzeri olmayandır” şeklinde selbî (olumsuzlama) bir cevap vermekten öteye gitmez.¹⁰⁸ Doğrusu maddî dünyanın ölçüleriyle ilâhî mahiyet arasında bir benzerlik olmadığından¹⁰⁹ selbî metot, ilâhî ve maddî nitelikler arasındaki tüm benzerlikleri ortadan kaldıran, kelimcilerin kullandığı en sağlam metottur.¹¹⁰

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 171-174.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 93, 227, 238; a.mlf., *Te’vilât*, 10/548.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 32-35, 115, 170, 214; a.mlf., *Te’vilât*, 8/521, 517, 518.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9/336; 8/477.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 47-50, 193; a.mlf., *Te’vilât*, 8/267.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 384, 391, 392; a.mlf., *Te’vilât*, 8/267.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 194, 203.

Anlaşıldığı kadarıyla Mâtürîdî, fiziksel evrenin metafiziğe delil olmasını iki açıdan ele almaktadır. O, evrenin ahirete işaret etmesini reel/maddî; Allah'a işaretini ise rasyonel/aklî bir delil sayar.¹¹¹ Buna göre evrenin mevcut haline tanık olan insan, onun aynıysa veya bir benzerinin daha yaratılabileceğini reel olarak kabullenmekte zorluk çekmez; aynı şekilde, mantıkî evrenin kendi başına olmayacağı için bir yaratıcısı olması gerektiğini de rasyonel olarak kabullenir.¹¹²

2.2.2. Kalbî Tasdik

Mâtürîdî'ye göre aklî tahkik ile kalbî tasdik arasında gerçek bir ayırmadan bahsedilemez. Çünkü her ikisinin de işlevleri aynıdır.¹¹³ Muhtemelen Mâtürîdî, kavramların daha rahat anlaşılması ve hidayete ulaştıran imanın gerçekleşme aşamalarını ayrıntılı olarak anlatmak için böylesi bir ayırma gitmiştir. Ona göre akıl, duyuusal idrak üzerinden akletmek iken; kalp, duyuusal ve duygusal idrak üzerinden akletmektir.¹¹⁴

553

Mâtürîdî'ye göre duyuusal idrakin aklî tahkikteki konumu ile duyuusal idrakin kalbî tasdikteki konumu aynıdır. Çünkü onun hidayet anlayışında kalp, akıl tarafından doğrulukları onaylanmış bilgileri görünce, insanın karar verme yetisini harekete geçirerek onları kabule sevk eder.¹¹⁵ Buna göre Mâtürîdî için kalp, hem doğruya ulaştıran akletmenin yapıldığı, hem de ulaşılan doğruların tasdiklendiği bir yerdir.¹¹⁶ Diğer bir deyişle ona göre imanın psikolojik yönünü kalp, bilimsel yönünü ise akıl temsil etmekte; ancak bunlar aynı potada eriyerek imanı oluşturmaktadır. Böylece vicdan ve mantık, kalpte birleşmektedir.¹¹⁷ Nitekim Mâtürîdî, iman-akıl ilişkisini şöyle izah eder: "İman ile muhatap olmak aklın varlığına bağlıdır; ancak imanı oluşturan unsurların mahiyetine ilişkin bilgiler düşünce ve akıl yürütme yoluyla kazanılır. İşte bu iş (akıl yürütme), tıpkı

OMÜİFD

¹¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 221.

¹¹² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 49, 93, 142, 171, 217, 252.

¹¹³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 608; a.mlf., *Te'vilât*, 1/374.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/144.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 608; a.mlf., *Te'vilât*, 1/374.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/545; 5/545; 8/333.

¹¹⁷ Hülya Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 57.

iman gibi kalbin bir fonksiyonudur.”¹¹⁸ Görüldüğü gibi Mâtürîdî, iman etmenin ancak bilgiye dayalı bir kalbî tasdikle mümkün olacağı kanaatindedir.¹¹⁹ Şu hâlde bilgi olmayınca tasdik; tasdik olmayınca da imanın bir anlamı yoktur. Diğer bir deyişle bilgisizlik cehaleti, cehalet inkârı, inkâr ise hidayetten ayrılmaya neden olmaktadır.¹²⁰

Mâtürîdî’ye göre marifet, tasdikın yolunu açsa da iman için tek başına yeterli değildir.¹²¹ Çünkü iman, bilmek değil, tasdiktir. Eğer iman bilmek olsaydı zıddı, yalanlama değil, cehâlet olurdu.¹²² Yani bir şeyin varlığını bilmek, tasdik olmadığı gibi, bilmemek de yalanlamak değildir.¹²³ Dolayısıyla vehim, şüphe, zân ve bilgi gibi bilişsel kavramlar, imanın kendisi değil onun gelişim evreleridir.¹²⁴

Mâtürîdî, hidayetin kaynağı olan imanın her türlü şüpheden uzak olması gerektiğini savunur. Dolayısıyla Müslümanların ellerinde olmayan işlerle ilgili “inşallah” denilmesi emrine istinaden (el-Kehf 18/23,24) “İnşallah Müslümanım” denilmesini, anlamsız bulur. Çünkü “inşallah”, zân ve şüphe durumunda söylenir. Oysa Kur’an’da inananlar için “sonra da asla şüpheye düşmeyenler” (el-Hucurât 49/15), münafıklar içinse “şüphe ve zanna tabi olanlar” (el-Hadîd 57/14) denmiştir. Zân, tahmin ve şüphe olmayan yerlerde “inşallah” demek doğru değildir. Dolayısıyla hidayete ermiş bir kimsenin; “İnşallah Müslümanım” demesi, imanın zayıflığına ve hidayet nimetinin kaybına neden olacağından doğru değildir.¹²⁵

3. Verili Hidayet

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 608.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 532, 535, 567, 604; a.mlf., *Te'vilât*, 1/374.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 567; a.mlf., *Te'vilât*, 5/456.

¹²¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 563, 611-613; a.mlf., *Te'vilât*, 9/183.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/520, 419; 5/242.

¹²³ Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, 144.

¹²⁴ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1992), 35.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 624-635; a.mlf., *Te'vilât*, 7/158.

Kelâmî literatürde kişinin kendi gayreti olmaksızın hazır olarak bulduğu hidayet, verili veya vehbî hidayet olarak isimlendirilir. Verili hidayet, kişinin dıştan bir yardım sayesinde doğruya ulaşmasını ifade eder. Dıştan gelen bu yardım, melek ve insan elçilerin getirdiği ilâhî mesaj olan vahiydir. Yani vahiy rehberliğinde hidayete ulaşmaya, verili hidayet denir.¹²⁶ Dolayısıyla hidayete ulaştıran bir rehber ve açıklayıcı bir kitap olmaksızın özel/verili hidayetten bahsedilemez.¹²⁷

Vahyin gerek inişinde ve gerekse sonraki nesillere aktarımında haberî bilginin önemi büyüktür. Dini bilginin ağırlıklı olarak nakil aracılığıyla gerçekleştiğinin bilincinde olan Mâtürîdî,¹²⁸ haberi zorunlu olarak bilgi kaynakları arasında sayar. Ona göre doğruluklarını ispatlayan mucize sahibi peygamberlerin getirdiği haberlerden daha sağlam bir haber yoktur. Dolayısıyla elçinin haberini, inatçı ve kibirli kimselerin dışındakilerin reddetmesi mümkün değildir.¹²⁹

555

OMÜİFD

Toplumun düzen içinde yaşaması için haberin verdiği bilgiye ihtiyaç olduğu gibi nebevî haber de hikmet iddiasında bulunan herkesin kabule mecbur olduğu bir bilgi kaynağıdır.¹³⁰ Nitekim uzak diyarlar, krallıklar, savaş ve başka birçok mesele hakkındaki bilgiler; ancak haber yoluyla yayılmaktadır. Haber, dünyalık işlerin biliniş yürütülmesinde bile bu kadar önemli ve vazgeçilmez iken; ilâhiyata dair hususların bilinmesinde geçersiz olması doğru değildir. Kuşkusuz elçiler ve beraberinde getirdikleri haberler, insanların hidayete ulaşmasında açık bir delildir.¹³¹

Haberin yalan ve hatalı olma olasılığından dolayı terk edilmesi, faydasız olduğu gibi zararlı bir tutumdur. Çünkü tüm insanlar, kendilerine fayda ve zarar verecek şeyleri tecrübe ederek öğrendikten sonra bu deneyimlerini başkalarına haberle nakleder. Dolayısıyla akıl sahiplerinin tecrübeye dayalı haberlerin sağladığı bilgiye güvenmemesi yanlıştır.

¹²⁶ Eşarî, *Makâlât*, 1/298; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsüd*, 4/310, 311.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 3; a.mlf., *Te'vilât*, 7/393; 8/553.

¹²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 164, 282.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 14, 271, 308; a.mlf., *Te'vilât*, 2/109.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 5.

¹³¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 25, 281, 282; a.mlf., *Te'vilât*, 9/332.

Mâtürîdî'ye göre, haberin bilgi değeri taşımadığını insana söyleyen şeytandır. Şeytan, insanın kulağıyla işittiği bilginin duyuşal gerçekliğini inkâr edemeyince, bu bilginin yalan olduğunu söyleyerek kişinin yararına olan şeyden uzaklaşmasını ister. Oysa akıl sayesinde hem duyma yetisinin hem de duyulan haberin doğrulanması mümkündür. Buna göre duyuşal bilgi ve haberin her ikisi de doğru bilgi elde etmede bir yöntem olup birbirlerine açık bir üstünlükleri olmadığı müddetçe, bilgi kaynağı olmaları açısından her ikisi de eşittir.¹³²

İlâhî mesajın sonraki nesillere aktarılmasında, rivayet eden kimselerin hatasız (mâsum) olmamasından dolayı haberlerin her zaman akıl tarafından analiz edilmesi gerekir. Bu bağlamda kelimcilerin amelde güvenilir haber olarak gördükleri mütevâtir haber bile mutlak değildir.¹³³ Çünkü Hz. İsa'nın öldürülmesiyle ilgili haberlerin çoğu, mütevâtir olmasına karşın gerçek değildir.¹³⁴ Mütevâtir seviyesine ulaşmayan ahad haberlerin ise hatalı olma ihtimalleri daha yüksek olduğundan Mâtürîdî'ye göre, ahad haberler isnad ve metin yönünden analiz edilerek doğrulukları teyit edilmelidir. Son tahlilde ilmî ve dinî gerçeklerle çelişmeyen her türlü haber, Müslüman kültüründe bilgi değeri taşıyan bir gerçekliğe sahiptir.¹³⁵

556
OMÜİFD

3.1. Elçi

Allah, insanların hidayete ulaşarak huzur bulmaları için elçiler göndermiştir. Elçiler, getirdikleri mesajlar yoluyla hidayeti tercih edenleri cennetle müjdelemek; kabul etmeyerek isyan edenleri ise azapla ikaz etmekle görevlidir.¹³⁶ Bu bağlamda insanların elçilerin getirdiği mesaj çevresinde toplanıp hidayete ulaşmaları faydalı bir durumdur.¹³⁷

¹³² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 19, 20; a.mlf., *Te'vilât*, 9/420.

¹³³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 15; a.mlf., *Te'vilât*, 2/18.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 14; a.mlf., *Te'vilât*, 3/409, 410.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 15; a.mlf., *Te'vilât*, 9/257, 332.

¹³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 308, 321; a.mlf., *Te'vilât*, 8/144, 145.

¹³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 7.

Elçilerin müjde ve uyarı görevlerinin ötesinde insanları hidayete erdirmekle ilgili özel güçleri yoktur. Diğer bir deyişle; “Şüphesiz sen, doğru yola hidayet etmektesin” (eş-Şûrâ 42/52) ve “Her kavmin bir hidayete erdireni vardır” (er-Ra’d 13/7) gibi ayetlerde ifade edilen elçilerin hidayet rehberleri olmaları, hidayet yolunun sağlıklı bir şekilde tebliğ ve teybin edilmesi anlamına gelir.¹³⁸ Buna göre elçiler, Allah’tan aldıkları mesajı, hiçbir katkı ve gizleme olmaksızın açıklamakla yükümlüdürler.¹³⁹

Mâtürîdî, insanların doğruyu bulmada akli yeterli görürken diğer imkânların yetersiz görülmesini uygun bulmaz. Hatta ona göre iyice düşünülmesi durumunda, aklın kendisi dışındaki diğer hidayet imkânlarının da kullanılmasını önerdiğini savunur. Akıl, faydalı olana yaklaşma ve zararlı olandan uzak durma ilkelerine göre işlediğinden, başka imkânlar olması durumunda asla tehlikeyi göze almaz. Örneğin kişinin hakkında bilgi sahibi olmadığı bir gıdanın zehirli olma ihtimaline karşı, tüketmeden önce araştırma yapmasını öğütleyen bizzat akıldır. Bu durumdaki bir kimseye ilgili gıda hakkında tecrübeli olan bir kimsenin tavsiyesi nasıl değerliyse; aynı şekilde hidayet arayan bir kimse için de elçilerin haberi aynı şekilde değerlidir. Dolayısıyla akıl, elçilerin hidayete ulaşmada kendisine önemli bir katkı sağladığını bizzat onaylamaktadır.¹⁴⁰ Ayrıca dinin aslını oluşturan hususlarda akıl, yetersiz kalacağından bu alanlarla ilgili bir hükme varabilmek için elçilerin haberi gereklidir.¹⁴¹

Mâtürîdî, aklın ihtiyacı olmasaydı bile, Allah’ın kullarına bir lütfu olarak elçi gönderilmesinin caiz olduğu kanaatindedir. Çünkü Allah, kendisini lütüfkârlık, kullarını ise lütfu muhtaç olmakla nitelendirir. Nitekim Allah, kulları için teki yeterliyken çoğu organı çift yaramış, daha azı yeterliyken rızkı bol ve çeşitli vermiştir. Tüm bunlar, Allah’ın kullarına karşı çok lütüfkâr olduğunun kanıtıdır. Dolayısıyla Allah’ın doğru yolu

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 1/572.

¹³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 3/557, 630; 6/354, 509; 7/186.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 275.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 282; a.mlf., *Te’vilât*, 3/420, 421; 9/36, 37.

bulmalarında yardımcı olması için kullarına aklın yanısıra elçiler göndermesi de lütfunun bir tecellisidir.¹⁴²

Mâtürîdî'ye göre Allah, lütukarlığının yanısıra adaletinin bir gereği olarak elçi gönderir. Elçi sayesinde insanların akletmemelerine bahane bulmalarının önüne geçilmiş olur Nitekim ayetlerde insanların: “Rabbimiz! Bize bir elçi gönderilseydi, bu rezil hale düşmeden önce senin emirlerine uyardık” (Tâhâ 20/134) demesinler ve “Elçilerden sonra kulların rablerine karşı mazeretlerinin kalmaması” (el-Kasas 28/47) için Allah, elçiler göndermiştir.¹⁴³

Elçilerin gönderilmesinde pratik açıdan birçok fayda vardır. Örneğin akıl, üstün niteliklerine karşın imkânlarının sınırları olduğuna ve her meselede doğru hüküm veremediğine tanık olmaktayız.¹⁴⁴ Hatta hüküm vermeye yetkili olduğu konularda bile bazen yanılabilir.¹⁴⁵ Dolayısıyla insan, birçok dünyevî meşguliyet ve nefsanî isteklerle çevrili bir haldeyken doğruyu bulmak için daha fazla zahmet çekmeden ulaşabileceği hazır bir hidayet yolunu terk etmesi uygun olmayacaktır.¹⁴⁶

Mâtürîdî'ye göre insanın dinî ve dünyevî işlerinde elçiye olan ihtiyacı, kimi yerlerde yardımcı olmanın ötesine geçerek bir gerekliliğe dönüşür. Dinsel açıdan elçiye olan ihtiyaç, insanın rabbine nasıl şükredeceğini bilmesinde en sağlıklı yöntemin mantık gereği nübüvvet olmasından dolayı gereklidir. Çünkü Allah'ın nasıl bir şükür beklediğini en iyi kendisi bilebilir. Dünyevî işler açısından elçiye olan gereksinim ise insanlar arasındaki sosyal ve siyasal anlaşmazlıklarda aralarını uzlaştıracak tarafsız bir merciye olan ihtiyaç kaynaklanmaktadır. Kendileri dışında insanlar hakkında en iyi merci Allah olduğundan elçilerin verdiği haberleri görmezden gelmek yanlıştır.¹⁴⁷

¹⁴² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 283; a.mlf., *Te'vilât*, 8/477.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 282; a.mlf., *Te'vilât*, 3/420, 421; 9/36, 37.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 179.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 290.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 284, 285, 277; a.mlf., *Te'vilât*, 5/360; 1/611.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 278, 279, 282; a.mlf., *Te'vilât*, 6/144.

3.2. Kitap

Mâtürîdî, hidayete ulaşmada aklın yanısıra elçilere olan ihtiyacın bir devamı olarak beraberlerinde getirdikleri ilâhî mesajı ifade eden kitaplara iman, dinin asıllarından sayar. Çünkü ilâhî mesaj veya vahyin kaynağı Allah'tır. Vahyin Allah tarafından gönderilmiş olduğunun delili, rasyonel ve reel ilkelerle uyumlu olmasıdır.¹⁴⁸

Kur'an'da geçen *beyyinât*, *zubûr* ve *aydınlatıcı kitap/el-Kitâbu'l-Munîr* (Âl-i İmrân 3/184) gibi kavramlar, Mâtürîdî için eşanlamlıdır. Ona göre, aydınlatıcı kitap ifadesindeki "*kitap*" kavramı dinî hükümleri içeren kitaba, "*munîr*" kavramı ise hidayete ermiş kimselerin kalplerini aydınlatan değere işaret eder. Dolayısıyla hak ile batılı ayırarak insanları hidayete ulaştırdıklarından tüm ilâhî kitaplar, *furkân* ve *münîr* vasfını taşır.¹⁴⁹

Mâtürîdî'ye göre kitapların hidayet kaynağı olduğunun en açık delili, "İşte bu Kitap, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir" (ez-Zümer 39/23) ayetidir.¹⁵⁰ Kitaplar; ancak kendisine uymak isteyen kimseler için bir delil ve hidayet rehberi olabilir.¹⁵¹ Kitabın hidayete ulaştıran ve doğru ile yanlış birbirinden ayıran bir delil olması,¹⁵² onun açık ve akledilebilir olmasını gerekli kılar. Yoksa teklif ve hidayet açısından vahyin bir anlamı kalmazdı.¹⁵³

İnsanların tamamı için aynı delilleri içermesine rağmen ilâhî kitaplar, bazılarını hidayete, bazılarını ise azgınlığa yönlendirir.¹⁵⁴ Bu bağlamda Mâtürîdî, hidayet beyan olup olmadığı tartışmasına dönerek; "Kendisinde şüphe bulunmayan bu kitap, takva sahipleri için bir hidayettir" (el-Bakara 2/1) gibi ayetlerde geçen hidayet kavramıyla anlatılmak istenenin, "*açık beyan*" olmadığı kanaatindedir. Eğer ayette geçen kitabın hidayet kaynağı olması, "*beyân*" olsaydı, takvalı olan kişiyle olmayan kişi

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/273.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/550.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/675.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/168, 170, 437.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/431.

¹⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/578.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/383.

arasında bir fark kalmazdı. Oysa bu tarz ayetlerde, kitabın ancak takva sahipleri için bir rehber olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁵ Gerçeği görüp kitaba inanmasına rağmen ona uymayan ve içindeki gerçekleri saklayanlar hidayete ulaşamaz.¹⁵⁶

Mâtürîdî'ye göre vahiy; nur, ruh, şifa ve hidayet kaynağıdır. İnsan, nurla gerçekliğin bilgisine, ruhla varlığın canlılığına, şifayla deritten kurtulmaya ve hidayetle iyiliğin idrakine ulaşarak huzur bulur.¹⁵⁷ Vahiy, iman edenlere hidayet ve rahmet, inkârcılara azgınlık ve helak getirir.¹⁵⁸ Kitap, inananlar için dünyada hidayet kaynağı olup onlara işlerinde rehberlik ederken; ahirette rahmet kaynağı olup onların bağışlanmalarında önder olur.¹⁵⁹ İlahî kitapların hidayete daveti herkesi kapsayan genel bir çağrıdır; ancak özelde sadece bu çağrıya uyanlara yöneliktir.¹⁶⁰

560

OMÜİFD

Mâtürîdî'nin düşünce sisteminde ilahî mesajın elçiye gönderilmesi vahiy, elçiden insanlığa nakli ise haber-i rasûl kavramıyla ifade edilir.¹⁶¹ Son elçi için söyleyecek olursak, haber-i rasûlun peygamberden sonraki nesiller için anlamı, Kur'an-ı Kerim'dir.¹⁶² Yani Hz. Muhammed ile gönderilen kitap olan Kur'an'dır.¹⁶³ Mâtürîdî'ye göre Kur'an, kıyamete değin tahrif edilmeksizin varlığını sürdürecektir. Çünkü o, hem mütevâtir olarak nesilden nesile aktarılmakta hem de aklî bir mucize olarak her devirde gerçekliğini koruyabilmektedir.¹⁶⁴

Kanaatimizce Kur'an'ın aklî mucize olması, onun kaynak, anlam ve metot açısından diğer edebi eserlerden farklı olmasıyla ilgilidir. Kur'an, kaynağı açısından eşsiz olup sadece bu açıdan bir benzerinin getirilmesi imkânsızdır. Kur'an'ın aklî bir mucize olmasını Mâtürîdî, daha çok onun

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/373, 583.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/8, 9.

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/261.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/438.

¹⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/134.

¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/12.

¹⁶¹ Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, 64.

¹⁶² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 320.

¹⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/168; 7/161.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 300, 308.

sahip olduğu mana ve üslup zenginliğiyle ilişkilendirir. Ona göre tertipli ve tesirli söz sanatı, şiir ve kehanet olmak üzere iki çeşittir. Kur'an hem tertip açısından şiirden hem de tesir açısından kehanetten farklı ve üstündür. Kur'an'ın bu özelliği, onun ilâhî bir kitap olduğunu gösterir.¹⁶⁵ Anlam ve hükümleri açısından Kur'an'ın mucize olmasına ağırlık vermesinden olsa gerek Mâtürîdî, Numân b. Sâbit Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Arapça dışındaki dillerle de namaz kılınabileceği fetvasını onaylar. Çünkü hidayet açısından esas olan ilâhî kitabın dili değil, vermek istediği mesajdır.¹⁶⁶

Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da geçen kelime, tamamlama ve cümle dizilimlerinin hepsi Araplarca biliniyordu; ancak bunlardan hiçbiri Kur'an'ın sahip olduğu ölçüde bir ahenk ve anlam birlikteliği içinde sunulmamıştır. Böylesi bir mesajın hayatı boyunca örgün veya yaygın herhangi bir eğitim almadığı bilinen birinin ağzından çıkıyor olması, Mâtürîdî'ye göre mucizeden başka bir şey değildir. Dolayısıyla Kur'an, diğer mucizeler gibi bir benzerinin ancak Allah tarafından getirilmesi mümkün olan eşsiz bir mucizedir.¹⁶⁷

561

OMÜİFD

Kur'an, kıyamete değin her nesil için hidayet kaynağıdır. Çünkü o, hem geçmiş ve gelecek hakkındaki verdiği haberlerle tarihsel verileri doğrulamakta, hem de kullandığı delillerle noksanlık ve çelişkiden uzak durmaktadır. Ayrıca Kur'an, bir türedi olmadığını ve daha önceki ilâhî kitap ve peygamberleri onaylayarak onların bir devamı olduğunu söylemektedir. Tüm bunlarla Mâtürîdî, ehl-i kitap için de Kur'an'ın bir hidayet kaynağı olduğunu göstermeye çalışmıştır.¹⁶⁸

Sonuç

Nitelik ve imkânlar açısından tüm hidayet çeşitlerini, *beyan* ve *lütuf* olarak temelde iki yaklaşım etrafında açıklamak mümkündür. Mutezile'nin öncülüğünü yaptığı yaklaşıma göre beyan olarak hidayet, insanların kendi

¹⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 325, 329; a.mlf., *Te'vilât*, 8/235.

¹⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/200, 201.

¹⁶⁷ Mâtürîdî *Te'vilât*, 300-302, 320; a.mlf., *Te'vilât*, 2/375, 376.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 300-302; a.mlf., *Te'vilât*, 3/533.

gayretleriyle ulaşacakları doğru yolun tüm insanlara açıklanmasıdır. Ehl-i Sünnet'in başını çektiği lütuf olarak hidayet ise önceden belirlenmiş bazı kimseler dışında başka hiç kimsenin ulaşamayacağı özel bir hediyedir.

Mâtürîdî'nin hidayet anlayışı, beyan ve lütuf teorilerinin her ikisini de belli oranda içeren bir yapıya sahiptir. O, hidayet konusunu açıklarken teşekkül ve gelişim aşamasında Mutezile gibi, sonuç aşamasında ise Ehl-i Sünnet gibi düşünür. Onun bu tavrından beyan ve lütuf teorilerini, birbirlerinin alternatifi olarak görmediğini çıkarmamız mümkündür. Dolayısıyla Mâtürîdî, Mutezile'ye muhalefet için hidayet beyan olmadığını söylerken, onun teybinle bir bağının olmadığı kastetmez. Çünkü onun hidayet kaynakları olarak nitelendirdiği duyusal idrak (ıyân) ve akletmek (nazar) gibi kavramlar, yapıları gereği zaten beyandır.

562

OMÜİFD

Müslüman kültüründe haberî bilgiyle ulaşılan verili hidayet ve akli bilgiyle ulaşılan edinimli hidayet olmak üzere temel iki hidayet yöntemi vardır. Verili hidayet, elçi ve kitap gibi dışsal bir rehber eşliğinde hidayete ulaşılmamasını; edinimli hidayet ise akıl ve ahlak gibi içsel bir rehber eşliğinde hidayete ulaşmasını ifade eder. Mâtürîdî, hidayet yöntemleri arasında bir tercih yapmaksızın her ikisini de doğru kabul ederek, hidayet anlayışını buna göre şekillendirir. Onun için hidayette esas olan, yönteminin ne olduğu değil, doğru sonuç verip vermediğidir.

Mâtürîdî'ye göre verili hidayet kaynağı olan vahiy, Allah'ı tanımada bir gereklilik iken; dinî hükümleri bilmede bir zorunluluktur. Edinimli hidayet kaynağı olan akıl ise Allah'ı tanımada bir zorunluluk iken; dinî hükümleri bilmede bir gerekliliktir. Buna göre insan, vahiy kendisine ulaşmadığı durumlarda genel iyi-kötü ilkelerini esas alarak Allah'ı bulabilir. Ancak vahye ulaştığı durumlarda dinî hükümleri öğrenip ona göre yaşamakla hidayete ulaşabilir. Bu durumda vahiy, Allah'ı değil, şerî hükümleri bilmenin bir gereğidir.

Son tahlilde Mâtürîdî'ye göre hidayet kaynağı, akıl ve kalptir. İnsan, aklederek doğruyu bilir ve kalbi sayesinde ona iman ederek hidayete ulaşır. Hidayet meselesinde önemli olan, onun hangi yöntemle olursa

olsun, sorgusuz taklit ve şartlanmışlıktan uzak olmasıdır. Ancak bu şekilde hidayet yolunu kabullenen bir bilgiyle, reddeden de yine bir bilgiyle tercihini yapmış olur.

Kaynakça

- Abdübâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfrehes li'l elfâzı'l-Kur'âni'l Kerîm*, Kâhire: Dâru'l-Kutubı'l-Mısriyye, 1364.
- Alper, Hülya, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Altıntaş, Ramazan. *Kur'an'da Hidayet ve Delalet*. İstanbul: Pınar Yayınları 2003.
- Aslan, Abdülğaffar. "Kelam'da Aklın Epistemolojik Fonksiyonu". *Dini Araştırmalar* 4 (2001), 95-112.
- Cürcânî, Alî ibn Muhammed eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1985.
- Cüveynî, Abdulmelik, *Kitâbu'l-İrşâd*. thk. Muhammed Yusuf Mûsa, Alî Abdulmunîm Abdulhamîd. Bağdat: el-Mektebu'l-Hancî, 1950.
- Çağlayan, Harun. *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Düzgün, Şaban Ali, "Semerkant İlmi Havzası ve Mâtürîdî". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. ed. Şaban Ali Düzgün. 13-29. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Eşarî, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Mektebetü'l-Nehdati'l-Mısriyye, 1950.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyîsu'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979/1399.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed Şâzelî, Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kutlu, Sönmez. "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. ed. Sönmez Kutlu. 23-64. Ankara: Otto Yayınları, 2011.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbu't-Tevhid*. thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. Ankara: TDV İsam Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtu Ehl-i Sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. Beyru: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Bahru'l-kelâm fî ilmi't-tevhîd*. thk. Veliyyüddîn Muhammed Sâlih el-Farfûr. Dimeşk: Mektebetu Daru'l-Farfûr, 1421/2000.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *al-Tamhîd fî usûl'id-dîn*. ed. Abdulhay Kâbil. Kahire: Dâr'ul-Sagâfa, 1987.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1993.
- Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açıdan İman*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1992.
- Özdemir, Metin. *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*. İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2014.
- Taftazânî, Mesud b. Ömer Sa'duddîn. *Şerhu'l-Makâsîd*. thk. Sâlih Mûsâ Şerif. Beyrut: Âlemu'l-Kutûb, 1419/1988.
- Yazır, Muhammed Hamdi Elmalılı. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

